

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 221

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI

(Sempozyum: 24-25 Kasım 1995)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Yrd. Doç. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	50271
Tas. No:	921 İZM

Ankara 1996

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No : 221
Sempozyumlar-Paneller Serisi : 16

ISBN 975-389-238-1
96.06.Y.0005.221

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

İzmirli İsmail Hakkı'nın "Yeni İlm-i Kelam" Anlayışı

Yrd.Doç.Dr.Adnan Bülent BALOĞLU

İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946), Osmanlının son döneminde ortaya çıkan İslâmcılık akımının modernist eğilimlere sahip olan kanadındandır. Bu kanad, "İslâmiyetin modern ihtiyaçları karşılayacak , modern gelişmeler karşısında insanın dünya bakışını tayin edecek, değişmeleri açıklayacak ve hayatın her anına hakim kılınabilecek bir siyasal-sosyal kuramı ihtiva etti (ği); bütün modern gelişmelere "açık" bir din (olduğu); Müslümanlar(ın) Batı'yı üstün kılan unsurları [ilim, teknik, medenî usuller] alarak kendi toplumlarını ilerletmek zorunda (oldukları); (ve nihayet) İslâmiyet(in), Müslümanlar için Batılı milletler gibi bir milliyet prensibi getir(diği ve dolayısıyla) Müslümanlar(ın) bu milliyet prensibi etrafında birleşerek siyasî bir topluluk oluşturabi(lecekleri)"⁽¹⁾ şeklinde fikrî bir yapıya sahiptir. Bu dönemdeki diğer kanadı oluşturan "ihyâcılık" eğilimi ise, aslî kaynaklara geri dönerek, zaman içerisinde İslâm'a hem gelenek, hem de modern Batı düşüncesi kanalıyla sokuşturulan bir takım yabancı unsurları temizlemeyi amaç edinirken; Namık Kemâl, Musa Carullah, M. Şemseddin, İzmirli İsmail Hakkı gibi ünlü şahsiyetlerin dahil olduğu modernist kanat da, İslâm'ın değer ve ilkelerini Batı'nın belirlediği modern düşünce kriterlerine göre yeniden yorumlamayı, ve bunun yanında, İslâm'ı modern düşünce ve kurumlarla kaynaştırmayı hedefliyordu.⁽²⁾ Bir diğer tabirle, bu insanların amaçları medrese ile mektebi, doğu ile batıyı birleştirmektir.⁽³⁾ İzmirli ve onun gibi düşünenler, inandıkları fikrî ve siyasî yeniliklerin gerçekleşebilmesi için, sırasıyla, Müslümanların saf bir inanç sahibi kılınmasını, eğitim-öğretimin ve tasavvufun ıslahını, İslâm dünyasındaki mevcut ahîlak anlayışının değiştirilmesini ve son olarak da "cihad" kavramının İslâm'ın ilk dönemlerinde

(1) Mümtez'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, ss.275-276.

(2) A.g.e., s.275.

(3) İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul, 1986, c.II, s.XXXVII; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1966, c.II, s.443.

olduğu gibi yeniden çok geniş ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını gerekli görmüşlerdir.⁽⁴⁾

el-Gazâlî (ö.1111) ile başlayan süreçte, İslâm kelâmcılarının büyük çoğunluğu, görüşlerini ortaya koyarken devirlerinin ilim ve felsefe hareketleriyle paralellik arzutmeye özen göstermişlerdir. İzmirli'nin de, zincirinin bir halkasını oluşturduğu modernist İslâmcılar, Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle, "içlerine kapanacak yerde dikkatlerini çağdaş medeniyete çevirmişler ve asrın icaplarıyla dinin inançları arasında ahenk kurmaya çalışmışlardır."⁽⁵⁾

İşte, "çok yönlü âlim" özelliğine sahip olan İzmirli de, devrinin diğer kelâm âlimleri Abdüllatif Harpûti (1842-1914) ve Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914)'de olduğu gibi, yukarıda tasviri yapılan fikrî çizgi doğrultusunda bir kelâm anlayışına sahip olmuştur. Kelâmda yenilikçi bir düşünceye sahip olan ve kelâm literatüründe "Yeni İlm-i Kelâm" olarak anılan bu anlayışın İzmirli'de nasıl bir yapıya sahip olduğunu aşağıda izah etmeye çalışacağız.

İzmirli, saha itibariyle, esasen, bir felsefeci olmakla birlikte, döneminden ve almış olduğu medrese-mektep eğitiminden kaynaklanan bir özellik olarak, İslâm ilimlerinin her dalında büyük bir ustalıkla ve rahatlıkla kalem oynatmış, ve neticede, özelde bu ilim dalları ve genelde de kültür mirasımız için her biri ayrı bir değer ifade eden irili ufaklı 50 civarında eser bırakmıştır. Tabii ki bu eserleri arasında, dört bölümde –mukaddime, ilâhiyyât, sem'iyât ve hâtîme–⁽⁶⁾ tamamlamayı ümid ettiği, ancak bilemediğimiz bir takım sebeplerle sadece iki bölümünü –mukaddime, ilâhiyyât– bitirebildiği *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eseri Sabri Hizmetli'nin de ifade ettiği gibi "en önemlisi"⁽⁷⁾dir.

Öncelikle ifade etmeliyiz ki, İzmirli'nin kelâm ilmindeki anlayışını ortaya koyabilmek için, genelde ilim anlayışının ve takip ettiği metodun ne olduğunu bilmek gerekir ki, kanatimizce, bu da aşağıda nakledeceğimiz kendi samimî ifadelerinde gizlidir:

(4) İ.Kara, A.g.e., c.II, ss.LXIV-LXV.

(5) H.Z. Ülken, A.g.e., c.II, s.443.

(6) *Sebîlürreşâd*, "Yeni İlm-i Kelâm", c.21, n.528-529, s.59.

(7) S.Hizmetli, "İzmirli İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı (2)", *Millî Eğitim ve Kültür*, (Ocak, 1983), n.19, s.40.

"...Bilumum ulemânın sözlerini yalnız burhân ile kabul ederim. Tefekkür ile o söz-
lere kıymet veririm....Lehdârlar ile aleyhdârların sözlerini dinlerim. Muhâliflerin
sözünü mücerred muhâlefetlerinden nâşi reddetmediğim gibi, muvâfıkların sö-
zünü de mücerred muvâfakatlarından dolayı kabul eylemem. Hiç bir âlimin şid-
detli taraftan değilim. Hiç bir âlimin sözünü vahy gibi telâkki etmem. İbn Tey-
miyye'nin şiddetli taraftan olmadığı gibi, Gazâlî'nin de şiddetli taraftan değilim.
Hanbelî de değilim, Eş'arî de. Körükörüne mütesavvife de, mütekellimîne de
tâbî olmam. Hak taraftayım... Bir kavî hakkında burhân kâim olmadıkça onu
kendime mâl etmem. Kendime mâl edindiğim kavli doğrudan doğruya yazanım.
Yoksa nakl-i mücerred ile geçer giderim... Nisbetim ancak İslâm dinindedir.
Tarîkim ancak en hayırlı tarîk olan tarîkat-ı Muhammediyye'dir. Selefîyye olsun,
mütekellime olsun, mütesavvife olsun, felâsife olsun, hangi fırka olursa olsun, hak
ve hakîkatin uğrunda çalışan bir fırkayı ulu orta reddetmeyi hiç bir vakit kabul
etmem... İhtilâf olunan hususta her birinin birer özürleri bulunduğunu takdir eder,
her bir fırkada min vechin bir hakikat görürüm..."⁽⁸⁾

İzmirli'nin inanç ve fikir yapısının yanında, ilim anlayışını ve metodunu
da yansıtan yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, İzmirli, itikaden
sağlam, hurafelere inanmayan, kabul ettiğini delille kabul eden, reddettiğini
de yine delille reddeden, tefekkür ve düşünceye önem veren ve nihayet bir
otoriteye körükörüne bağlanmayan ve bir mezhep taassubu içerisinde ol-
mayan bir Hak aşığıdır.⁽⁹⁾ Sahip olduğu bu yapı sebebiyle İzmirli, ön-
celikle Müslümanların Avrupa milletleri karşısında ezik durumda bu-
lunmasının en büyük sebebi olan medrese ilimlerindeki donukluğu,
tikanıklığı ve günün ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği sezmiş ve ça-

(8) İsmail Hakkı İzmirli, *Müstasvife Sözleri mi, Tasavvufun Zafetleri mi?: Hakkın Za-
ferleri*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341, ss.6-7.

(9) Celâleddin İzmirli de babası İsmail Hakkı İzmirli'yi şöyle tanımlar: "Şu izahlardan da an-
laşılacağı üzere üstad, dindar, mutekid, maneviyatı sağlam olup mütesavviflerle mü-
tekellimleri, bilhassa selef mezhebini müdafaa edenleri muhakeme eder, hep zayıf nok-
talarını ortaya kor ve kendisi de daha ziyade selef mezhebine meylerdi. İstad ideal ve
rasyonel düşünen düalist bir filozoftur, idealizmi daima realizmin üstünde görmüştür;
geniş düşünceli bir Müslümandır. Hatta 'İslâm dini maslahat dinidir, maslahat dine te-
kaddüm eder^a dediğine göre muğlak şekildeki dinî meseleleri formüle edebilirdi. Bun-
dan dolayı tarih öğretmeni Zekâi Konrpa üstade (zamanın İmâm-ı Azam'ı) de-
miştir...İzâ tehayyertüm fi'l-umûri feste'înu min ehli'l-kubûr [İşlerinizde şaşırduğunuz zaman
ölülerden yardım isteyiniz] cümlesinin aslı olmadığını ve buna karşı cevap olarak üstad
fatîha suresindeki (ıyyâke na'büdü ve ıyyâke nesta'în) i hatırlatmış ve ancak Cenâb-ı
Hak'tan istiâne edilir ve ancak O'na tapılır.. Ölüden yardım istenmez... Hatta bazı tür-
belerin parmaklıklarına bağlanan düğümlü iplerin, türbe örtülerini yüze sürerek öp-
menin ve Eyüp türbesindeki ayak izi olan mahalle yüzünü sürmenin katiyen doğru ol-
madığını, ölünün ancak ruhuna fatîha okunabileceğini ve hayırla yadedilmesinin doğru
olacağını bir çok defalar söylerdi..." C. İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri,
Dinî ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii*, Hilmi Kitabevi, 1946, ss.27-29.

lışmalarını bu aksaklıklar üzerinde yoğunlaştırmış, acil çözümler üretmeye gayret göstermiştir. Bu bağlamda, bu ilimlerdeki aksaklıkları gidermek için günün yeniliklerini, ilerlemelerini ve verilerini göz önüne alacak bir metot değişikliğinin şart olduğuna kanaat getirmiştir. Böyle bir metot değişikliğini her şeyden önce diğer bütün dinî ilimlerin anası olarak gördüğü kelâm ilminde gerçekleştirmek istemiştir. Bu amaçla, Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'ne bağlı Tetkikât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Hey'et-i İlmiyyesi'nin de isteğiyle⁽¹⁰⁾ *Yeni İlmi Kelâm* isimli eseri kaleme almış, ama tamamlamaya muvaffak olamamıştır. Şimdi, bu ön bilgi mahiyetindeki açıklamalardan sonra, İzmirli'nin nasıl bir "Yeni İlmi Kelâm" anlayışına sahip olduğunu sergilemeye çalışalım. Ama buna geçmeden önce, Yeni İlmi Kelâm anlayışının temel özelliklerinin neler olduğunu görmek gerekir ki, bu özellikler belirlendiği zaman bu akımın tarifi de kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Yeni İlmi Kelâm, "bütün şekilleriyle materyalizmi ve felsefî bir görüş olarak pozitivizmi reddeden, dine karşı yapılan biyolojik ve psikolojik tenkidleri (Darvinizm, Fröydizm) cevaplandırarak, yeni felsefî çereyanları eleştirdikten sonra müsbet ilimden de istifade ederek Allah'ın varlığını isbât eden, İslâmın akâid konularını isbât ve izâh ederek mukaddesatı savunan bir ilimdir."⁽¹¹⁾

İzmirli, yaşadığı dönemde kelâm ilminin yeterli olmadığı iddiasından yola çıkarak, kelâm ilmine yeni bir soluk ve hareketlilik getirme amacıyla önce *Mülâhhas İlmi Tevhîd ve Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*'yi ve daha sonra da, kendisinin kelâm alanında olgunluk eseri olan *Yeni İlmi Kelâm*'i kaleme almıştır. Din imamlarının tedvîn etmiş oldukları akâid ilmini tamamıyla *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*'sinde, bu akâidin takip ettiği yolun, metotların ve nazariyeleri de *Yeni İlmi Kelâm*'ında izah ettiğini ifade eder.⁽¹²⁾ Özellikle, onu son eserini yazmaya iten başlıca sebep şu idi: Ona göre, mevcut kelâm ilmi, başta Yunan felsefesine; sonra bu felsefeyi yaymak suretiyle İslâmî fikirleri ona yakınlaştırmak isteyen İbn Sina gibi İslâm filozoflarının felsefelerine; ve en nihayet o zamanlar ortaya çıkan bidatçı ve mülhîd fırkalara karşı vaz'olunmuştu. Bu kelâmı bilen alimler de 1000'li yıllardan sonra azalmış, özellikle, kelâmın ana meselelerini (*mesâil*) tam olarak bilene ve kelâmın anlaşılması güç yönlerini ve sırlarını (*ğavâmız*) anlayabilene pek az rastlanır olmuştu. Neticede kelâm ilmi, yalnızca Şerh-u

(10)İ.H.İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm* (I.Kitap), Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339-1341, s.17, 90.

(11)Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul, 1993, s.39.

(12)İ.H.İzmirli, "Yeni İlmi Kelâm Hakkında", *Sebilürreşâd*, c.22, n.549-550, s.30.

Akâidi'n-Nesefiyye ve Şerh-u Akâid-i Adûdiyye'den ibaret kalmıştı. Bu ilmin en büyük kaynakları durumunda olan *Mevâkıf*, *Makâsıd* ve *Tevâli'* gibi eserleri anlayabilenler parmakla sayılabilecek kadar azalmıştı. Dolayısıyla, daha öncekiler tarafından vaz'olunan ve İslâm akâidini din düşmanlarına karşı korumakla yükümlü bulunan kelâm ilminin, düşmana, onun kullandığı metotlara ve nihayet asrın icaplarına göre değişmesi gayet tabii idi. İzmirli, kelâm ilminin ve onun metotlarının değişmesi gerektiği hususunda ileri sürdüğü bu gerekçeleri tarihten bir takım kelâmcı şahsiyetlerin görüşleriyle de destekleme yoluna giderek, öncelikle Sadeddîn et-Teftazânî'nin bu duruma, *Şerh-u Akâidi'n-Nesefiyye* isimli eserinin baş tarafında işaret ettiğini ifade eder.⁽¹³⁾ Yine ona göre, mevcut kelâm ilminin yetersiz kaldığı hususu Şeyhülislâm el-Harânî (ö.728) ve İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö.751) gibi alimler tarafından da ileri sürülmüştü. Yine, Eş'arî alimlerden Ebu'l-Me'âlî sonraları kelâm ilminden dönmüş, el-Gazâlî kendi amaçları için kelâm ilmini yeterli bulmamış, Fahreddîn er-Râzî de kelâmî yolları ve felsefî metotları derde devâ olabilecek bir kapasitede görmemişti.⁽¹⁴⁾

İzmirli'ye göre kelâm ilmi, iman akîdelerini delilleriyle bildiren, Selefin ve Ehl-i Sünnet'in takip ettiği hak yoldan sapan bidatçileri reddeden bir ilimdir.⁽¹⁵⁾ Bu ilim dalı, tabiatı itibariyle çağın gelişmelerine ayak uydurmak durumundadır. Bu sebeple, çağ değiştikçe, karşıdaki inkârcı veya bid'atçı muhatap (*mu'ânid*) ve bu muhatapın kullandığı metotlar değiştikçe, kelâm ilminin de kullandığı metotlar ve araçlar da değişmek durumundadır. Bir diğer ifadeyle, çağın ihtiyaçlarına göre, kelâm ilminin öncülleri, (*mebâdî*) ve araçları (*vesâil*) da değişir. Ancak değişmeyen bir şey varsa, o da kelâm ilminin hedefleri (mekâsıd) ve temel İslâmî akîdelerdir.⁽¹⁶⁾ İzmirli için çağın gelişmelerine ayak uydurmak, çağın kullandığı araçları kullanmak önemlidir, çünkü "her asra göre yeni bir kisve iktisâ eden hasımları iskât

(13)İ.H. İzmirli, *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hıkme*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336, s.11.

(14)A.g.e., ss.12-13.

(15)İ. H. İzmirli, *İlm-i Kelâm Sualleri*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Bölümü, n.3731, s.1.

(16)"Ulüm-ı asriyye ilm-i kelâmda müsta'mel olan edillenin ahvalini ta'dil eder, tevsî' eder. İlm-i kelâmın mebâdîsi ve mesâilî ihtiyâc-ı asra göre değişir. Hasım başkalaştıkça, mu'ânid değiştikçe ilm-i kelâmın sûret-i müdâfaası da başkalaşır. Ancak ilm-i kelâmın mekâsıdı asla değişmez, akâid-i asliyye-i İslâmiyye tebeddülден masûndur." *Sebilürreşâd*, "Yeni İlm-i Kelâm", c.21, n.528-529, s.59;

için o asra yarayan silah ile müdafaa faide bahşolur".⁽¹⁷⁾ Ancak, burada önemli olan bir şey vardır ki o da, karşıdaki muhatapları etkisiz hale getirmede kesinlik (*yakîn*) derecesinde bulunan temel İslâmî akîdelerin değişmesi söz konusu değildir, zira bunları açıkça ifade eden Kur'an ayetleri bulunduğu gibi, bütün peygamberler de bu hususta ittifak halindedirler.⁽¹⁸⁾

İzmirli *mebâdî* ve *vesâilin* değişmesi konusunu şöyle açıklar:

"İlm-i Kelâmın mebâdî ve vesâili ihtiyâc-ı asra göre değişebilir. Ez cümle mütekellimîn vaktiyle hudûs-ı âlemi isbât için 'ecsâm a'râzdan hâli değildir, ecsâm cüzi lâ yetecezzâ'lardan mürekkebdir' gibi kazıyyeleri birer mebde' olmak üzere kabul etmişler idi! Hudûs-ı âlem de isbât-ı Sâni' için bir mebde' idi. Bu mebde'ler tağayyür edebilir, daha bir takım mebde'ler vaz'olunabilir. Bugün bir takım felâsife-i cedîdenin kabul ettikleri 'kavânîn-i tabiat bi't-tecrûbe sâbit olmakla mümkündür, zarûrî değildir' kazıyyesi mucize-i hissiyyenin imkânı için bir mebde' olabilir. Kudemânın ilm-i kelâmında mebde' başka, müteahhîrin ilm-i kelâmında mebde' başka idi. Yeni İlm-i Kelâm'da da mebde' başka olacaktır."⁽¹⁹⁾

Aslî görevi, İslâmın temel akîdelerini her türlü saldırıdan korumak olan kelâm ilmi, bu görevi yerine getirmek için, asrın ihtiyaçları doğrultusunda meydana gelen ilmî gelişmeleri göz önünde bulunduracak, bunu yaparken, diğer ilim dallarını da etkisi altına alan, yeni felsefenin kullandığı delillerden ve metotlardan da istifade edecektir.⁽²⁰⁾ Burada eklenmesi gerekli bir husus vardır: İsmail Kara'ya göre, İzmirli'nin de saflarında yer aldığı İslâmcı kanadın felsefeye önem vermesinin iki temel nedeni vardı: Bunlardan birincisi, Batı dillerinden Baha Tevfik, Celâl Nuri, Abdullah Cevdet gibi isim-

(17)İ.H.İzmirli, "Yeni İlm-i Kelâm Hakkında", *Sebilürreşâd*, c.22, n.551-552, s.38.

(18)İ.H.İzmirli, *Mulahhas İlm-i Tevhîd*, Kanaat Matbaası, 1338, s.6.

(19)İ.H.İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm* (I.Kitap), Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339-1341, ss.7-8. İzmirli, kendisinin ilk kelâm eseri olan *Mulahhas İlm-i Tevhîd*'in baş tarafında çok özet bir biçimde yer alan "İfâde-i Mahsûsa" başlığının altında şu satırlara yer vermektedir: "İlm-i Tevhîdde akâid-i imâniyye mevzû-ı bahs olduğu gibi akâid-i imâniyyenin müteallik bulunduğu mebâdîden de bahs olunur. Bu mebâdî asra göre değişir: Meselâ vaktiyle ilm-i tevhîd ulemâsı münâkaşât-ı i'tikâdiyyede istifade olunabilecek bazı nazariyyât-ı felsefiyye ve mukarrarât-ı ilmiyye kabul etmişler idi. Bugün o kabil mukarrarât ve nazariyyâta ihtiyaç görülmebilir, onların yerine bu asrın telakkiyât-ı ilmiyye ve felsefiyyesine mülâyim olan başka nazariyyât iktibâs veya vaz'olunabilir. Meselâ 'kavânîn-i tabiat zarûrî değildir, mümkündür^a kazıyyesi ki felsefe-i hâzıra nazariyyâtındandır; ilm-i tevhîde hâdim olabilir. Binâenaleyh, bugünkü ilm-i tevhîd için yeni nazariyelere ihtiyaç derkârdır. Husemây-ı dinin, muânidinin, müstershidinin ahvâl ve efkârındaki tebeddülâta göre tarz-ı istidlâl ve münâkaşanın ta'dîli lâzım gelir; bu, bir kazıyye-i müsellemedir. Filhakîka ulûm ve nazariyyât-ı hâzıra, sâbit ve lâ-yeteğayyer olan akâid-i imâniyye üzerinde hâiz-i teşîr olamazsa da nazariyyât-ı kelâmiyyeyi, ahvâl-i edileyi ta'dîl hususunda müessir olur." (ss.3-4).

(20)İ.H.İzmirli, *Muhassalul-Kelâm*, s.16.

lerin tercüme ettiği felsefi eserlerin ve bunların ışığında yazılan diğer telif eserlerin İslâm'a zıt bilgiler ihtiva etmesiydi. İkincisi ise, İslâm'ı yeniden ifade etmek için yeni bir dil kullanmak, bu alanda felsefenin imkânlarından istifade etmek istenmesiydi.⁽²¹⁾ Özellikle birinci neden dolayısıyladır ki, bu zararlı fikirlere cevap verilmesi ve onların çürütülmesi gerekiyordu. İzmirli'nin yukarıda sözünü ettiği inkârcılar ve bid'atçiler bunlardı ve bunların safdışı edilebilmesi, dine yönelttikleri hücumların geri püskürtülebilmesi için felsefenin ve onun metotlarının bilinmesi gerekiyordu. Çünkü, geçmişte kelâm alimleri inkârcılara ve İslâm felsefecilerine karşı koyarken devirlerinin geçerli felsefesinden ve onun metotlarından büyük ölçüde istifade etmişlerdi.

İzmirli'ye göre, kelâm ilmi, tarihi boyunca felsefenin delillerinden ve metotlarından istifade etmiştir. Üçüncü hicrî asırda doğan ve beşinci asrın sonlarında ortaya çıkan Müteahhirîn ilm-i kelâmına kadar devam eden Kudemâ ilm-i kelâmında başlıca muhatap Mu'tezile idi. el-Gazâlî ile birlikte Müteahhirîn ilm-i kelâmının başladığı beşinci hicrî asırdan itibaren, Mu'tezile'nin yerini felsefeciler almıştır. Artık, kelâmcıların yegâne muhatapları İslâm filozoflarıdır. Ama bu dönemde, kelâmcılar da filozofların metotlarını kullanmaya başlamışlardır. Ona göre, Müteahhirîn kelâmcıları metafizik meselelerde Hz.Peygambere uyararak, felsefi metotların dine muhalif bir yönünün olmadığını göstermek ve cedel yoluyla felsefe ekolleri arasındaki çelişkileri sergilemek gayesini hedeflemişlerdi. Kudemâ kelâmında *mebâdî* ve *vesâil*, mantıka zıt olarak kabul edilmişken, Müteahhirîn kelâmında *mebâdî* ve *vesâil* mantıka uygundu. Ne var ki, bu devrin felsefi metotlarını bilen kelâmcılar azalmıştı ve üstelik bu felsefenin içinde bulunduğumuz asra yeterli olmayacağı ortadaydı, çünkü bu felsefe yaklaşık üç asırdan beri bir çöküntü içindeydi ve yerini de kısaca Batı felsefesi dediğimiz İngiliz, Fransız, Alman felsefelerinden oluşan bir felsefeye bırakmıştı. Buna binaen eski felsefenin metotlarını kullanan, ilm-i kelâmın da yeni bir şekil alması tabî idi.⁽²²⁾ İzmirli'nin inancına göre, zaten, kelâm ilminin bugün bir felsefe ile karışması gerekirse, bu felsefenin bugün geçerli olan felsefe olması gerekirdi. Eski kelâm ve mezhepler tarihi eserlerinde defalarca zikredilen Thales, Anaxagoras, Empedokles, Demokritos, Sokrat, Eflatun, Aristo, Epiküros, Zenon, Forfiryüs vb. Yunan filozoflarının yerine bugün Bacon, Descartes, Spinoza, Leibnitz, Locke, Malbranche,

(21)İ. Kara, a.g.e., ss.LXV_LXVI.

(22)Sebilürreşâd, "Yeni İlm-i Kelâm", c.21, n.528-529, s.59.

Hume, Kant, Hegel, Auguste Comte, Hamilton, Stuart Mill, Spencer, Bergson gibi filozofların zikredilmesi daha faydalı olacaktır. Yine, Hisbâniyyûn, Tabîyyûn, Meşşâiyyûn, Ravâkiyyûn, Dehriyyûn, Sûfestâiyye, Sümeniyye, Berâhime vb. mezheplerin yerine bugün onların uzantısı durumunda olan Mâddiyyûn-i Cedîde, Rûhiyyûn, İsbâtiyye, İntikâdiyye, Tekâmüliyye, Misâliyye gibi mezhepleri zikretmek de faydalı olacaktır. Nasıl ki, Yunan filozoflarının isimlerinin ve fikirlerinin kelâm ilminde yer almasına izin verilmişse, onların yerine geçen Fransız, İngiliz, Alman filozofları ve onların fikirlerinin de kelâm ilmine dahil edilmesine müsaade edilmelidir. Bu gösterir ki, kelâm ilmi mütefekkirlerin fikirlerinden ve inançlarından istifade eder.⁽²³⁾ Bütün bunları ifade ettikten sonra, İzmirli, dikkatlerimizi bir noktaya çeker ki o da şudur: Burada kelâm ilmi, bunu yaparken de fikir ve düşünce hürriyeti esasına riayet eder. Ama, İslâm akâidi ile bağdaşması mümkün olmayan her türlü felsefî kanunu da reddeder; bu konuda taviz vermez. Kabul ettiklerini delille kabul eder, reddettiklerini de yine delille reddeder.⁽²⁴⁾

İzmirli'nin hedeflediği Kelâm ilmi, yeni felsefe ile karışırken, tabiî ilimlere (tabîiyyât) ve astronomiye (felekiyyât) ait meseleleri doğrudan doğruya kapsamayacak, ancak sonuçlarını ve kanunlarını inceleyerek bu meseleleri dolaylı olarak içine alacaktır. İzmirli bu konuda ilaveten şunları söyler:

"İlm-i kelâmda Hakâyık-ı mükevvenât ve masnû'ât maksûdun bi'z-zât olmayıp, ancak maksûdun bi'z-zât olan hayy ve kâdir ve kayyûm, alîm ve hakîm olan Cenâb-ı Bârî'nin vücûduna intikâli itibariyle âsâr-ı kudret ve hikmet olmakla, mükevvenât ve masnû'âtın mütenevvi' olması da kemâl-i kudret ve rubûbiyyetine delâlet etmekle tabîiyyât ve felekiyyât bu dâirede kaldıkça doğrudan doğruya ilm-i kelâmda derc olunacak, ilm-i kelâma bu cihetden başka bir ta'allukı bulunmayacaktır."⁽²⁵⁾

Yeni ilm-i kelâmın tabiî ilimleri ve astronomiyi doğrudan kapsamayacak olmamasının sebebi ise şuydu: Eski felsefede tabiî ilimler ve astronomi, felsefenin birer şubesi idi ve dolayısıyla, eski ilm-i kelâmın da felsefeyle karışması demek bu ikisiyle de karışması demektir. İşte, er-Râzî'nin kemâle erdirmiş olduğu kelâm ilmi de -ki İzmirli'ye göre, bugüne kadar devam edegelen kelâm ilmi budur- tabiî ilimlere ve astronomiye ait me-

(23) İzmirli, *Muhassalu'l-Kelâm*, ss.13-14.

(24) A.g.e., s.13.

(25) A.g.e., s.16.

seleleri doğrudan içine alıyordu. Ancak asırlar geçtikçe, ilimlerin ilerlemesi ile tabii ilimler ve astronomi felsefeden ayrılmış ve müstakil ilimler haline gelmişlerdi. Böyle olunca, felsefe, eskiden olduğu gibi bu ilimleri bünyesinde tutamaz olmuştu. Dolayısıyla, bugünkü felsefe ile karışacak olan kelâm ilminin bu ilimleri doğrudan kapsamayacak olması, yeri geldiğinde bu ilimlere ait meselelere dolaylı olarak temas etmesi gayet tabii idi.⁽²⁶⁾

İzmirli, kafası felsefi fikirlerle dolu olan gençliği aydınlatma ve akîdeyi onların kâlpplerinde sağlam bir şekilde yerleştirme ihtiyacını hissettiğinden dolayı da Yeni İlm-i Kelâm'ı kaleme aldığını zikreder. Bu konuda şunları söyler:

"Evet gençliği tenvîr etmek elzem bir hakîkattir. Otuz seneden ziyade meslek-i celili tedrisde bulunduğum cihetle, gençliğin nasıl tenvîr olunacağını bilmış olacağım. Bugün gençliğin dimağı nazariyyât-ı felsefe ile meşbûdur. Akâid-i diniyyeyi kâblberde râsih bir akîde kılmak hususunda nazariyyât-ı felsefiyyeden, maksada hâdim bir surette istifade etmek, ezcümle mu'cizât-ı hissiyyenin imkânı hususunda Fransız feylesofları Boutroux, Bergson nazariyyelerini isti'mâl eylemek, mantıktan müstağni olacak bir kuvveti hâiz olan nazariyyât-ı kelâmiyyeyi lüzumu zamanında serdetmek mezmûm, makdûh, ğayr-i meşrû, ğayr-i ma'kûl bir hal midir?"⁽²⁷⁾

İzmirli'nin oluşturmayı hedeflediği yeni ilm-i kelâm, artık nesli tükenmiş olan İslâm fırkalarını, felsefe ekollerini bırakacak, bugün varlığını devam ettiren, tedvîn edilmiş eserlere sahip olan İslâm fırkalarına, felsefe ekollerine yönelecek, onların fikirlerine ağırlık verecekti. Bu kelâm ilmi, kesin ve isbat edilmiş ilmî kanunlara ters düşmeyecek, onları yok saymayacaktı. Söz konusu ilmî kanunlar, İslâm akâidinin temelini oluşturan vahyin ve sem'iyâtın imkânını isbatta, bu amaç için serdedilen delilleri değiştirmede, geliştirmede ve genişletmede kullanılacaktı. Yine bu kelâm ilmi, hasımların şüphelerini çözümler üretmek suretiyle giderecekti. Ancak bütün bunları yaparken, bugün geçerli olan teorileri, felsefeleri inceleyerek, bunlardan İslâm akâidine ters olanları delille reddedecek, uygun olanları da yine delille kabul edecekti. O, yeniden yazmayı istediği kelâm ilminde bu idealleri de gerçekleştirmeyi hedeflediğini ifade etmiştir.⁽²⁸⁾

Bu bağlamda, özellikle mâddiyyûn mezhebini (materyalistleri) geniş bir şekilde ele almış, önce onların ileri sürdükleri fikirleri nakletmiş, sonra da bunları çürütme yoluna gitmiştir. Bu akımın, insanların inançlarında küçümsenmeyecek derecede tahribatlar yaptığını sezerek bu akım üzerinde

(26)A.g.e., ss. 15-16.

(27)İ.H.İzmirli, "Yeni İlm-i Kelâm Hakkında II", *Sebîlürreşâd*, c.22, n.551-552, s.40.

(28)A.g.e., ss.14-15.

önemle durmuştur. İzmirli, insanlığın şimdiye kadar üç önemli konu olan Tanrı, madde ve ruh üzerinde devamlı surette fikir yürüttüğünü belirtmiştir. Bunlardan madde, mahiyeti itibariyle değil, vasfı yani kadim veya hâdis olması itibariyle önemlidir. Dolayısıyla, madde hâdis olsun da mahiyeti far-
ketmez, bu da kelâm ilmine bir zarar vermez. Yeni felsefede maddenin ma-
hiyeti ile ilgili olarak "fenn-i keyâni-i aklî" adı altında özel ilim vardır. Neticede ona göre, İnsan zihnini oldukça meşgul eden madde ve ruh me-
seleleri hakkında yeni felsefenin görüşlerini bilmek, Yeni İlm-i Kelâm için şüphesiz önemlidir.⁽²⁹⁾ İzmirli, bu konular için "Madde ve Ruh" başlığı al-
tında bir bahis açmıştır. Bundan sonra da alt başlıklar halinde, maddenin tabiatı, maddenin hâdis olması, cisimlerin tahlili, hayat ve ruh gibi konuları incelemiştir.

Kelâm ilminin ilk plânda bugün mevcut olan kelâmî ve felsefî ekolleri dikkate alması gerektiği tezinden hareketle, Yeni İlm-i Kelâm isimli ese-
rinde geçmiş ekolleri zikrettikten ve onlar hakkında kısa bilgi verdikten sonra, "el-Yevm Mevcûd Olan Fırkalar" diye bir bahis açmıştır. Burada ön-
celikle, fırkaların ortaya çıkışın umûmî ve husûsî olmak üzere iki sebebinin olduğunu söyler. Ona göre, umûmî sebep, İslâm tarihi boyunca süregelen ve değişmez bir unsur olan fikir hürriyetidir. Husûsî sebep ise "siyâsî" ve "ilmî" olmak üzere iki kısma ayrılır: Bunlardan birincisi, fertlerin ve top-
lumların haklarını adil kanunlar ile korumayı hedefleyen bir adalet sistemi üzerine inşâ edilen İslâm siyâseti, ikincisi ise, İslâm dininin, her vesile ile kendisinin bir ilim ve marifet dini olduğunu vurgulayan, ilmî özelliğidir. İz-
mirli, bu sebepler neticesinde ortaya çıkan fırkalardan siyâsî bir amaç gü-
denlerin varlıklarını bugüne kadar devam ettirdiklerini, yalnızca ilmî amaç gü-
denlerin ise varlıklarını devam ettiremeyip ortadan kaybolduklarını be-
lirtir. Bu çerçevede, bugün varlığını devam ettirenler, Sünnîler, Haricîler ve Şiîlerdir. Bunların alt kolları ise, Sünnîlerde; Eseriyye, Mâtürîdiyye, Eş'ariyye, Vahhâbiyye, Ahmediyye ve Mehdiyye'dir. Haricîlerde ise, Ibâdiyye ve Yezîdiyye'dir. Şiîlerde de, Zeydiyye, İsnâ Aşeriyye, İsmâiliyye ve Mütevâliyye'dir. Yine Şîa'dan doğan ve varlığını devam ettiren diğer fırkalar da mevcuttur ki, bunlar sırasıyla, Nusayriyye, Dürziyye, Ğurâbiyye, Şeyhiyye, Keşfiyye, Bâbiyye ve Bahâiyye fırkalarıdır.⁽³⁰⁾ İzmirli bunlar hakkında çok özet bir şekilde de olsa bize bilgi verir. İzmirli'nin bu düşüncesini ve çabasını takdirle karşılamamak elde değildir. İzmirli'nin bu husustaki teşebbüsünün

(29) İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm* (I.Kitap), ss.263-264.

(30) *Yeni İlm-i Kelâm*, (I.Kitap), ss.165-181.

daha da ileri götürülmesi ve bugün mevcut olan fırkaların, içinde buldukları fikrî, siyâsî ve ictimâî yapının daha bilimsel ve daha detaylı bir şekilde araştırılması ve ortaya konulması gerekmektedir.

İslâm dünyasında ortaya çıkan taifelerin tuttıkları yolu ve Bâtıniyye'nin fâsid yönlerini, tarihe ihanet etmeden, olduğu gibi ortaya koyduğunu *Yeni İlm-i Kelâm*'ında ifade eder. Yine bu eserinde, öncelikle din imamlarının akâidine büyük bir önem verdiğini vurgular. İzmirli'nin bu tutumu, kendi kelâmî fikirlerinin klâsik dönem kelâm alimlerinin fikirleri ile bir paralellik arzettiğinin işaretidir. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*'ına büyük tepki gösteren Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî lâkaplı Hüseyin Kâzım Kadri'ye (ö.1934) bu durumu izah için şunları söyler:

"*Yeni İlm-i Kelâm*'da da din imamlarının akâidine ciddi önem verildiği okuyanlara hafî değildir. Mütakellimîn tarîki olan hudûs ve a'râz tarîkine ehemmiyet vermeyen, mütakellimîn ile selefiyye arasında medâr-ı temâyüz olan noktalarda, husûsan sıfât-ı ilâhiyye bâbında, o kavgalı bir bahis olan kelâm mebhasinde hayır ve şer, kazâ ve kader gibi en amîk bir mebhasde, Râzî (vefâtı:606) zamanından beri izhâr olunagelen edille-i nakliyye mebhasinde, bâb-ı te'vîle bütün selefiyyenin eserini takip eden kitap bâdi-i hayret olacak mı? Bunun gibi ancak 'def-i mu'ânz' kabîlinden olmak üzere ledeyi'l-hâce te'vîli yine selefiyyenin müsadelerıyla tecvîz eden mücerred nazar ve istidlâl-i aklî ile âyât-ı Hakkı te'vile kalkışan, bâb-ı nübüvette mütakellimîn tarîkiden ayrılıp ehl-i basâir tarîkine sülûk eden kitap bâis-i şüphe olacak mı? Akâid-i imâniyyede ancak ve ancak vahye itimad eden ve aklın adem-i kifâyeti , vahye temessükten başka bir çare bulunmadığını, nazarî olan ilmin şükûk ve zunûndan hâlî olmadığını, ancak vahiy ile tatmin olunmasının zarûrî bulunduğunu uzun uzadıya izah eden kitap mücib-i tessüf olacak mı? Bir din-i akıl ve fikret, bir din-i hikmet ve maslahat olan din-i mübînimizde aklın hüccet-i şer'iyye olmasına, Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok mahalde bizleri edille-i akliyyeye irşâd ettiğine bakarak; İmâmî'l-Hunefâ', Ebu'l-Enbiyâ' İbrâhîm Halîlurrahmân (a.s) Hazretlerinin meslek-i pâklerine iktidâ ederek vahiy ve nakil ile sâbit olan bir şeyi mücerred itmi'nân-ı kâlbi tezyîd veya mu'ânidini iskât için re'y ve akıl ile te'yîdi iltizâm eden kitap inkâra lâyük görülecek mi? Esâsât-ı diniyyeyi felsefe-i akl-ı beşer ile mukâyese akla daha ziyâde itmi'nân bahş olamaz mı?"(31)

Yukarıda naklettiğimiz ifadelerinde, İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*'ın önem verdiği hususları saymaktadır. Burada göze çarpan en önemli husus, İzmirli'nin, kelâmcıların te'vîl metodunu tutmayışıdır. Hüseyin Kâzım Kadri gibi kendisinin de te'vile karşı olup, selef metoduna tâbi olduğunu beyân etmektedir. Söz konusu eserinde kelâmî cedellere, sözlü münakaşalara, mezhep ihtilaflarına yer vermediğini, böyle bir eseri kaleme almaktaki amacının bütün bunları yeniden gündeme getirerek Müslümanlar arasında ayrılık to-

(31)İ.H.İzmirli, "Yeni İlm-i Kelâm Hakkında", *Sebilürreşâd*, c.22, n.549-550, ss.30-31.

humları ekmek olmadığını vurgular. Sapık fikirler yayan Bâtiniyye tâifesi hariç, diğer fırkalar hakkında asla bir karalama veya kınama yapmadığını söyler. Bütün bunları görmek ve anlamak için, *Yeni İlm-i Kelâm*'in "Dîbâce" kısmı ile "Fasl-ı Sâni"nin ikinci, üçüncü ve sekizinci bendlerine bakmanın yeterli olacağını ifade eder.⁽³²⁾ Özellikle "Dîbâce" kısmında, kitabında esas aldığı metodolojiyi belirtir.

İzmirli, kelâm ilmi alanında bir başka özellik daha sergileyerek, fıkıh tarihi ve amelî mezhepler hakkında da *Yeni İlm-i Kelâm*'ında bir bahis açar. Bu bahsin adı "Fıkh-ı Ehl-i Sünnet"dir. Burada da, fıkhî mezheplerin kısa tarihçesi, kurucuları ve metotları hakkında özet bir bilgi verdikten sonra aynı metodu takip ederek, öncelikle, bugüne kadar kesintisiz olarak varlığını devam ettiren dört büyük fıkıh ekolünü (Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî), ardından, kesintiyle varlığını devam ettiren İmam Davud'un (ö.270 H.) ekolünü, ve en son olarak da, varlığı kısa bir süre devam eden ve bugün mevcut olmayan Abdullah b. Şibrime (ö.144 H.), Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö.148 H.), İshak b. Râhûye (ö.238 H.), Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310 H.), Osman el-Bettî, Muhammed b. İshak b. Huzeyme (ö.311 H.), Leys b. Sa'd (ö.175 H.) Ebu Sevr İbrâhîm b. Hâlid ve Ebu İbrâhîm İsmâil Müzenî (ö.264 H.)'nin mezheplerini zikreder. Bu mezhep imamları hakkında çok kısa bilgiler verdikten sonra, bid'at ehlinin bugün mevcut amelî mezhepleri arasında İbâdîye, Zeydiyye ve İmâmiyye'yi zikrederek bu bahsi kapatır.⁽³³⁾

İzmirli'nin yeni ilm-i kelâm anlayışında dikkat çeken bir başka nokta da, bu kelâm ilminin, İslâm fırkalarının itikâdî usülleri, fikrî hareketleri, ilm-i kelâmın geçirdiği safhalar gibi önemli hususları kapsayacak olmasıdır.⁽³⁴⁾ Bu noktadan hareketle, kaleme aldığı kelâm eserlerinde sürekli olarak bazen kısa, bazen biraz daha detaylı bir kelâm tarihi sunmuştur.⁽³⁵⁾

İzmirli'de göze çarpan bir başka husus ise, kelâm ilmi ile diğer ilimler arasında tarihî bağlantı kurarak, kelâm ilmi ile bu ilimler arasında nasıl bir alış-verişin cereyan ettiğini ortaya koymaya çalışmasıdır. Bu bağlamda, o, *Yeni İlm-i Kelâm*'ında ve diğer kelâm ile ilgili eserlerinde, kelâm ilmi ile

(32) İ.H.İzmirli "Sebilürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine", *Sebilürreşâd*, c.21, n.542-543, s.174.

(33) *A.g.e.*, ss.182-216.

(34) *Muhassal*, s.17.

(35) *Muhassal*, ss.2-13; *Yeni İlm-i Kelâm*, (1.Kitap), ss.75-92.; *Mülâhhas İlm-i Tevhid*, ss.23-26.; *Hikmet-i Teşrî'*, İstanbul, 1330, ss.3-7.; *İslâm'da Felsefe Akımları*, (sad. N.Ahmet Özalp), İstanbul, 1995, ss.36-71

doğrudan bir ilişki içerisine giren, fıkıh, felsefe, tasavvuf ve ahlâk gibi ilimler hakkında bilgi verir. Özellikle, felsefeciler ile kelâmcıların, alemin kıdemi, Allah'ın cüz'iyât hakkındaki bilgisi ve haşrin cismânîliği meseleleri hariç, genelde birbiriyle uyuştuklarını ifade eder.⁽³⁶⁾ İzmirli'ye göre kelâmcılar, İslâm akâidine aykırı olan felsefî meseleleri reddetmek için bunları kelâm ilmine dahil etmişler; felsefe ile çokça uğraşarak felsefecilere ders verebilecek hale gelmişler; felsefenin amaçlarını, metotlarını, uğraştığı konuları ve dayandığı temelleri, incelemişler, tabii ilimleri ve ilâhiyatı ilm-i kelâmıla mezcetmişler, ve nihayet, delillerin takriri hususunu mantık kaidelerine bina etmişlerdir.⁽³⁷⁾

Son olarak, İzmirli, kelâm ilmi için gerçekleştirmeyi hedeflediği diğer hedefleri de şöyle sıralar: Bu kelâm ilmi, yeni felsefenin nefis, mantık ve metafizik (*mâba'dettabî'a*) şubeleri, ahlâk , tarih, felsefe kısımları ve dinler tarihi ile birleşmiş olacaktır.⁽³⁸⁾ *Yeni İlm-i Kelâm*'ını hangi tarz üzere yazdığını açıklarken, İzmirli, bu hedeflemiş olduğu şeyleri kısmen orada zikretmektedir:

"*Yeni İlm-i Kelâm*, asıl maksûd olan Tevhîd-i Bârî bânında muhatabın anlayabileceği bir tarz ile, tarz-ı nevîn ile istidlâllerini umde kılmış, bir takım delâil-i cedîde irâe etmiştir. Tevhîd-i Bârî'nin ekmel vesâili olan Nübüvvet-i Muhammediyye bânında ehl-i basâirin sülûk ettikleri havârik-i hissiyye farîkinde felsefe-i cedideden istifade eylemiştir. Fen ile, tecrîbe ile isbâtı kâbil olmayan husûsâtın imkânını yeni mantık ile, mantık-ı tatbikî kavâidi ile isbât eylemiştir. Neyi kabul etmiş ise an burhân kabul etmiş, neyi reddetmişse yine an burhân reddetmiştir. Herkesin korktuğu skolastik müdâfaaı kaldırmış, yerine metot dairesinde müdâfaa ikâme eylemiştir. Felsefe-i hâzıra ile lüzumu derecesinde beraber gitmiş, hem mantık-ı sûrîyi (biçimsel mantık), hem de mantık-ı mâddiyi (içeriksel mantık) elinde tutmuştur"⁽³⁹⁾

SONUÇ

İzmirli İsmail Hakkı, içinde bulunduğu dönemin fikrî ve siyasî çalkantıları içinde, Batı'da hızla ortaya çıkan bilimsel ve teknik gelişmeleri takip edebilen ender aydınlarımızdan birisi olmuştur. Duraklama ve geri gelişimizin sorumlusu olarak ahlâkî ve manevî değerlerimizi, dinî hükümlerimizi değil, eğitim sistemimizi ve ilimlerin içinde bulunduğu tı-

(36) *Yeni İlm-i Kelâm*, (1.kitap), s.146.

(37) *Hikmet-i Teşrî'*, s.7.

(38) *Muhassal*, s.17.

(39) *Sebilürreşâd*, "Yeni İlm-i Kelâm", c.21, n.528-529, s.59.; İzmirli, bunları daha geniş bir şekilde *Yeni İlm-i Kelâm*'ında da tekrarlamaktadır. Bkz.:(I.Kitap), ss.17-19.

kanıklığı görmüştür. Halk ile aydınlar arasında bir uçurumun da mevcut olduğunu da sezen İzmirli, eserlerinde öncelikle anlaşılır olmaya, sade bir üslûp kullanmaya, özet ve sağlam bilgi sunmaya özen ve gayret göstermiştir. Zekâî Konrapa, hocası İzmirli'nin özellikle ve öncelikle sağlam bilgiye önem verdiğini, delili olmayan bilgiyi önemsemediğini belirtmek için, "benden mufassal istemeyin, mevsûk isteyiniz" dediğini nakleder.⁽⁴⁰⁾

Kendi inandığı ilmî kriterleri ve metotları öncelikle felsefe ve kelâm ilimlerine uygulamak istemiş, her iki ilim dalını da tarihî süreci içerisinde bir değerlendirmeye tabi tutmadan, bugünün problemlerini teşhise ve bunlara çözümler üretmeye imkân olmayacağına inanmıştır. Hilmi Ziya Ülken, İzmirli için, "İslâm felsefesinde, kelâmda ve fıkhıta yeni metotlar kullanarak kurucu denecek derecede tarihçi meziyeti göstermiştir. Kendisinden önce bu ilimlerin tarihini inceleyen gelmemiştir. Bazı eksikleriyle birlikte, her üç ilmin tarihinde çağdaş düşünce açısından yaptığı incelemeler emsâlsiz değerdedir" demektedir. Felsefe ve fıkıh için bir şey söyleme konumunda değiliz, ama kelâm için bu düşünceye katılmadığımızı belirtmeliyiz. Çünkü, yine bir Yeni İlm-i Kelâmcı olan Abdüllatif Harpûtî, sadece kelâm tarihini inceleyen 116 sayfalık *Târih-i İlm-i Kelâm* (Necm-i İstikbâl Matbaası, 1332/1914-1915) isimli bir eser kaleme almıştır. Halbuki, İzmirli'nin kelâm tarihi üzerine müstakil bir eseri olmadığı gibi, çok özet bir biçimde kelâm tarihini irdelediği kelâm eserlerinin basım tarihleri Harpûtî'nin söz konusu eserinden sonradır (*Yeni İlm-i Kelâm* [I.Kitap] 1339/1920; *Yeni İlm-i Kelâm* [II.Kitap] 1340-1343/1921; *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme* 1336/1918; *Mûlahhas İlm-i Tevhîd* 1338/1919-1920; *İslâm'da Felsefe Cereyanları* (Dârulfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayınlanan makalelerinden oluşmaktadır)⁽⁴¹⁾ 1927-1929. Görüldüğü gibi, Harpûtî'nin söz konusu eseri ile, İzmirli'nin en erken basılan kelâm eseri *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme* arasında en az üç yıllık bir zaman dilimi mevcuttur.

O, kelâm tarihini sunarken kullandığı detaya girmeme metodunu, kelâmî meseleleri sunarken de sergilemiş, bu meseleler üzerinde fırkalar arasında mevcut ayrılıkları, münakaşaları eserlerinde zikretmemiştir. Bu hususta da, "anlamayı ihlâl edecek derecede kısa tutmak, ihlâle yol açacak derecede memnû olduğundan maksûda dahil olmayan sözü zikretmemeye çalışırım" demiştir.

(40)C.İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı*, ss.8-9.

(41)Bu makaleler N.Ahmet Özalp tarafından derlenmiş ve *İslâm'da Felsefe Akımları* (Kitabevi, İstanbul, 1995) adı altında sadeleştirilerek neşredilmiştir. .

İzmirli'nin felsefe ile kelâmı birleştirme çabasından anlaşılmaktadır ki, o, felsefesiz kelâmın yapılamayacağına inanmıştır. Bu amaçla kaleme aldığı kelâm eserlerinde Batılı filozofların görüşlerinden alıntılar yapmış, İslâm kelâmı ile Batı felsefesinin müsbet fikirlerini ve metotlarını uzlaştırma yoluna gitmiştir.

İzmirli, kendi tahlillerine ağırlık vermeden ziyade, nakille yetinmiştir. Kanaatimizce, bundaki en büyük sebep de, selef metodunu takip etmesidir. Bunun yanında sık sık tekrara kaçır. Ama bu durum, onun özellikle *Yeni İlm-i Kelâm*'ının geniş kitlelerce kabul görmesini engellemiştir. Çok okuyan bir insan olduğu kültür seviyesinin yüksekliğinden belli olan İzmirli'yi, kelâm ilminde bir sistem kurucu olarak görmüyorsak da, kelâm ilmi adına müsbet adımlar attığı kanaatindeyiz. Bir sistem kurucu olarak görmüyoruz, zira o, Gazâlî'lerin, Râzî'lerin, Abduh'ların, Harpûtî'lerin, Filibeli'lerin zincirinden bir halkadır. *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eseri tamamlanamamış olmasına ve bir takım eksiklikler ihtiva etmesine rağmen yine de takdire layık bir eserdir, çabadır. Bu çabanın amacının iyi anlaşılması, yani nereden yola çıkarak nereye varmak istediğinin iyi bir şekilde kestirilmesi gerekmektedir. Bu, kelâm ilminin gelecekteki durumu açısından son derece önemlidir. Bu teşebbüsün daha da ileri götürülmesi, günümüz ve gelecek Müslümanının inancını teminat altına alma, onların dimağlarına sızabilecek her türlü zararlı fikir ve akımı bertaraf edebilme açısından çok önemlidir.

Hiç şüphe yok ki, İsmail Hakkı İzmirli kendisine, kaleminin ve bilgisinin gücüyle ilim tarihimizde gıpta edilecek bir mevki elde etmiştir. Bu mümtaz şahsiyetin gerçekleştirmek istediği ideallerin, onu takip eden nesiller tarafından gerçekleştirileceğine olan inancımız sonsuzdur.